

Katarzyna Materska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Biblioteka Główna

SPOŁECZNA PRZESTRZEŃ BIBLIOTEK PUBLICZNYCH DRUGIEJ DEKADY XXI WIEKU

Słowa kluczowe: biblioteki publiczne, społeczna przestrzeń, potrzeby społeczne, kapitał społeczny, kompetencje społeczne, innowacje społeczne, partycypacja społeczna, dobro wspólne, włączenie społeczne

Keywords: public libraries, social space, community needs, social capital, social competencies, social innovation, social participation, common wealth, social inclusion

SOCIAL SPACE AND PUBLIC LIBRARIES IN SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY

Abstract:

The article highlights a two-way relation between social environment and the public library. The main focus is on how changes of the society or local communities influence on libraries' activities. Public libraries serve the society, therefore their roles depends upon occurring changes in society. Public libraries should actively collaborate with community members in advancing community goals and planning new library services. It is a good way for enhancing social competences and building responsibility for the quality of common weal and social life.

WSTĘP

Każda biblioteka wymienia z otoczeniem informacje, usługi, dobra materialne i środki finansowe oraz niematerialne wartości i relacje. W rozważaniach na temat relacji biblioteki i środowiska (otoczenia), w którym działa, można mówić o dwóch podstawowych kierunkach oddziaływań: biblioteki na środowisko (znacznie częściej obecne w literaturze bibliotekoznawczej i świadomości bibliotekarzy) oraz środowiska na bibliotekę. Niniejszy artykuł służyć ma przede wszystkim wyeksponowaniu tego drugiego postrzeżenia.

Biblioteki jako instytucje o charakterze społecznym poddawane są zmianom zachodzącym w ich otoczeniu. „Wszelkie przeobrażenia, które przechodzi społeczeństwo, odbijają się echem w sposobie ich działania, organizacji i charakterze świad-

czonych usług”¹. Tak więc obserwujemy w bibliotekach istotne przemiany technologiczne (nowe technologie informacyjno-komunikacyjne, cyfrowe produkty, usługi sieciowe, wirtualne); zmiany organizacyjne (nowe tendencje w sposobach zarządzania, np. zarządzanie zmianą, zarządzanie relacjami, zarządzanie wiedzą); zmiany natury politycznej (wynikające np. ze zmian administracyjnych i samorządowych, z przepisów prawnych) oraz zmiany społeczne. Te ostatnie wynikają z funkcjonowania nowych społeczności wirtualnych i globalnych, ale także z zagrożenia wykluczeniem cyfrowym w wyniku braku dostępu do Internetu bądź – szerzej – braku kompetencji kulturowych i cyfrowych. Społeczny wymiar funkcjonowania bibliotek publicznych wiąże się także ze zmianami w systemie szkolnictwa, zmianami systemów wartości, wzrostem bezrobocia itd., co przejawia się w nowych formach kontaktów międzyludzkich. W bibliotekach odbija się także sytuacja demograficzna społeczeństwa (społeczności lokalnej), postęp cywilizacyjny i dobrobyt określonej zbiorowości, styl jej życia, poglądy i mody.

Ten skrótowy przegląd zmian pokazuje, że rozważań o bibliotekach nie można prowadzić w kontekście społeczeństw bez ich dookreślenia. W takich bowiem nazwach jak: społeczeństwo informacyjne (poinformowane), społeczeństwo nadmiaru informacji, oparte na wiedzy, wielokulturowe, społeczeństwo kreatywne, innowacyjne, społeczeństwo technologiczne, sieciowe, nowych mediów, społeczeństwo danych, i inne, odzwierciedlają się najważniejsze na danym etapie społecznym zasoby i wartości, związane z nimi procesy, aktywności, relacje i oczekiwania.

W transformacjach społecznych, dokonujących się z coraz większą prędkością w XXI wieku, akcent kładziony jest z jednej strony na wiedzę, edukację, kreację, z drugiej – na technologię. Pierwsze podejście określić można mianem merytokratycznego, drugie – technologicznego. Te dwie postawy znacząco się przenikają i przesądzają o kierunkach społecznego (w tym kulturowego i gospodarczego) rozwoju.

Na progu XXI wieku najbardziej pożądane okazują się zasoby niematerialne, takie jak „symbole i twórczość, oraz specyficzne *commons*, dobro wspólne, jakim jest kultura i dziedzictwo. Z jednej strony zasoby te są zagrożone przez proces *enclosure*, ogradzanie, prywatyzację za pomocą coraz szerszego stosowania praw chroniących własność intelektualną. Z drugiej strony, kolejne wynalazki czynią te prawa coraz mniej skutecznymi, a próba ich wyegzekwowania prowadzi do absurdów”².

¹ M. Wojciechowska, *Rozwój zarządzania relacjami w bibliotekach i ich otoczeniu* [w:] *Stare i nowe w bibliotece: współpraca czy konkurencja. Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Materiały konferencyjne*, red. M. Wrocławska, J. Jerzyk-Wojtecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.

² L. Lessig, *Wolna kultura*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005, s. 16.

Kwestia wpływu ochrony praw autorskich na funkcjonowanie bibliotek publicznych zostanie tu pominięta, gdyż poziom złożoności tego zagadnienia wymaga szerszego i specjalistycznego opracowania.

W niniejszym tekście takie określenia jak: przestrzeń społeczna, otoczenie społeczne czy środowisko społeczne, stosowane są zamiennie. Słowo „przestrzeń” ma swoją tradycję w polskim bibliotekoznawstwie i odnosi się nie tylko do miejsca w sensie fizycznym, ale także przestrzeni idei, działań i projektów.

MIĘDZY SIŁĄ GLOBALNYCH PROCESÓW A LOKALNĄ TRADYCYJĄ³

Z postępowaniem cywilizacyjnym i wzrostem dobrobytu zwiększają się wymagania konsumentów i powstaje zapotrzebowanie na zaspokajanie potrzeb, które wcześniej się nie uwidaczały. Nie podlega wątpliwości to, że „zmiany zachodzące w otoczeniu, oczekiwaniach indywidualnych i społecznych, także w bibliotekach i bibliotekarzach, wykraczają poza dotychczasowe schematy wieku XX, że fala nowych możliwości i pomysłów zachwiała dotychczasowym *status quo*”⁴.

Transformacja bibliotek, z instytucji gromadzących zbiory w organizacje świadczące przede wszystkim usługi na rzecz użytkowników, spowodowała szereg zmian, w tym rozwój relacji, rozumianych jako związki zachodzące między ludźmi lub grupami społecznymi⁵. Sieci i globalizacja stworzyły szanse dotarcia do zupełnie nowego grona zdalnych odbiorców bibliotek publicznych, w tym licznego grona mniej uprzywilejowanych grup społecznych.

Z drugiej strony – jesteśmy świadkami coraz mocniej odczuwanej przez biblioteki utraty monopolu w obszarze rejestrowania i udostępniania informacji i wiedzy, szczególnie w sieci. Globalizacja uruchomiła także nowe procesy konkurencji – na rynku oferowanych usług, zabiegania o środki, jak i użytkowników. Jako przykład można podać szkoły w Wielkiej Brytanii, które coraz częściej organizowane są jako „*community centers*” otwarte dla wszystkich mieszkańców oraz placówki pocztowe oferujące dostęp do Internetu i różne usługi informacyjne.

Biblioteki konkurują nie tylko z innymi instytucjami, ale także pomiędzy sobą.

³ Inspiracją dla tytułu podrozdziału stała się książka o takim właśnie tytule (D. Antonowicz, *Między siłą globalnych procesów a lokalną tradycją: Polskie szkolnictwo wyższe w dobie przemian*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015).

⁴ K. Materska, *Biblioteki – nowe konteksty instytucji i zawodu [w:] Bibliotekarze bez bibliotek, czyli bibliotekarstwo uczestniczące*. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa, red. J. Kudrawiec. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2012, s. 15.

⁵ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 701.

Zmusza to biblioteki do respektowania obowiązujących reguł gry konkurencyjnej, co nie może pozostać bez wpływu na ich kulturę organizacyjną. W nowych warunkach zmienia się więc i model zarządzania, w którym niebagatelne znaczenie ma efektywność ekonomiczna. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w definiowaniu celów i strategii ich realizacji oraz coraz bardziej elastycznej reakcji na zmiany społecznego i gospodarczego otoczenia, także na twórczym jego rozwijaniu i zmienianiu. Chodzi m.in. o przeciwdziałanie zagrożeniom dla społeczeństw obywatelskich i kultury wysokiej wynikającym z prymatu racji ekonomicznych i praktycznych nad innymi. Pożądane staje się kształtowanie postaw wymagających uczestnictwa, zaangażowania w sprawy świata i swoich społeczności, odpowiedzialności i refleksji, czuwania nad ustanawianiem i realizacją dobra wspólnego, dobra publicznego. Istoty dokonujących się przemian społecznych dotyczą takie zjawiska jak: *collective intelligence*, *mass collaboration*, *internet's network effect*, *co-creation of knowledge*, *open data*, *open knowledge*. Aktywna partycypacja użytkowników przejawia się w funkcjonowaniu tak ważnych zjawisk społeczno-ekonomicznych jak *user-driven economy*, *user-driven innovation*, wikinomia itp. Na gruncie bibliotek wyrazem tej tendencji mogą być folksonomie, *governance*, *crowdsourcing* i wiele innych. Partycypacyjny model współpracy biblioteki z użytkownikami pozwala jeszcze lepiej dostosowywać jej ofertę do społecznych potrzeb, z drugiej zaś strony budować poczucie wspólnoty publicznej, zaufania, lojalności oraz odpowiedzialności za wspólne dobro, jakim jest dziedzictwo kulturowe⁶.

Nowoczesna biblioteka publiczna staje się węzłem sieciowego społeczeństwa wiedzy. Nie tworzy już oferty jedynie dla swojego lokalnego środowiska, jej działalność obserwowana i wykorzystywana może być globalnie - przez członków sieciowych społeczności. Nowi użytkownicy bibliotek to tak naprawdę miliardy ludzi połączonych na całym świecie wspólną siecią. Mając do dyspozycji swoje laptopy, notebooki, tablety, e-czytniki, internetowe aplikacje, cyfrowe aparaty, kamery, odtwarzacze MP3, MP4, stacje graficzne oraz oprogramowanie do obróbki tekstu, dźwięku i obrazu, nie chcą być już tylko chodzącymi odbiornikami, chcą mieszać, kreować, współtworzyć⁷. Znajduje to swoje uzasadnienie na przykład w nazewnictwie: *sender* (od *sender* i *receiver*), czy *prosumer* (*producer* i *consumer*). Akcentuje ono aktywną rolę tzw. użytkowników społecznościowych, tj. odbiorców

⁶ Zob. M. Kowalska, *Crowdsourcing internetowy – pozytywny wymiar partycypacji społecznej. Konteksty – Istota – Uwarunkowania*. Wydawnictwo SBP, Warszawa 2015.

⁷ Por. M. Zajac, *Książka konwergencyjna?*, <http://zajeczanora.blogspot.com/2007/10/ksika-konwergencyjna.html>, data dostępu 17.09.2017.

i twórców informacji i kultury jednocześnie. Namacalnym dowodem ich działań są serwisy społecznościowe, jak chociażby YouTube – największa audiowizualna biblioteka świata, do której każdej minuty internauci wgrują 35 godzin materiałów filmowych (połowa 2011 r.) i aktywność ta stale rośnie.

Cyfrowe społeczeństwa domagają się cyfrowych zasobów, zatem digitalizacja zasobów kulturowych i informacyjnych, to kolejny czynnik zmieniający tradycyjną rolę bibliotek.

Na kartach wielu dokumentów lokalnych, krajowych i światowych znaleźć można wezwania do kreatywności i innowacyjności. Takie oczekiwania formułowane są pośrednio także pod adresem bibliotek. Nie bez znaczenia dla tych wyzwań oraz innych zmian zachodzących w bibliotekach jest lokalne środowisko społeczne (potencjalnego) czytelnika. Obejmuje ono: środowisko rodzinne, rówieśnicze, zawodowe, lokalne instytucje – placówki edukacyjne (przedszkola, szkoły), instytucje upowszechniające książki (księgarnie, wydawnictwa, biblioteki), organizacje społeczne, środki masowego przekazu itp. Jest to przestrzeń, która podlega nieustannym zmianom. Może pełnić funkcje wspierające czytelnictwo i korzystanie z bibliotecznej przestrzeni lub też działać przeciwnie.

W pełnym zmienności i różnorodności świecie warto zastanowić się co stanowi tzw. USP (*Unique Selling Proposition*) bibliotek, czyli unikalną ofertę, odróżniającą je od innych instytucji i propozycji? Czym dysponuje lub może dysponować w przyszłości tylko biblioteka, w czym tkwi jej siła? Trzeba poddać gruntownym przemyśleniom to, na czym można budować biblioteczną markę, by móc gromadzić wokół bibliotek rzesze użytkowników i oddziaływać rzeczniczo na władzę, polityków i decydentów, rozstrzygających o finansach lub innym poparciu. To ostatni moment, by zastanowić się co jest lub może być unikatowego w bibliotekach, aby przetrwały w dobie Internetu, podłączonych do sieci telefonów komórkowych, tabletów, e-czytników oraz działań konkurencyjnych instytucji. A może nie ma w ogóle żadnego USP i co wówczas?⁸.

OD POTRZEBY INFORMACYJNEJ DO POTRZEBY SPOŁECZNEJ

Globalizacja i sieciowa współpraca kształtują nowe społeczeństwa – oczekiwania, zachowania i relacje ludzkie. Punktem odniesienia w bibliotekach publicznych nie jest już tylko jednostkowy użytkownik, czy niewielka grupa czytelników, będąca podmiotem wydarzeń w bibliotece. Coraz mocniej widać, że działania bibliotek powinny być odpowiedzią na głębsze problemy i potrzeby społeczne, a wyposażeni

⁸ K. Materska, *op.cit.*, s.25-26.

w wysokie kompetencje społeczne bibliotekarze powinni wspierać społeczny kapitał, relacje i innowacje społeczne. „Miarą rozwoju społecznego nie jest (...) poziom rozwoju ekonomicznego lub politycznego ale poziom zaspokajania ludzkich potrzeb”⁹. W sensie ogólnym potrzeba jest rodzajem relacji zachodzącej pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem, jest regulatorem zachowań człowieka.

Potrzeby mogą mieć charakter indywidualny, wynikający z cech jednostki, ale mogą być także wytworem życia społecznego – sytuacji społecznej jednostki. Te pierwsze stanowią przedmiot zainteresowań psychologii, drugie socjologii. Potrzeby społeczne to takie, które wykształciliśmy jako uczestnicy życia społecznego, które odczuwają członkowie różnych grup społecznych. Ich „zaspokojenie wymaga istnienia i działania instytucji społecznych działających na rzecz zamierzonych celów i o dających się przewidzieć z dostatecznym prawdopodobieństwem skutkach działania”¹⁰.

Zaspokajanie różnorodnych potrzeb społecznych, materialnych i kulturalnych, związanych ze sferą psychospołeczną prowadzi do postępu społecznego, mierzonego poprawą poziomu i jakości życia zbiorowości. Chodzi też o rozwój osobowy i wolność człowieka, jego przetrwanie oraz eliminowanie dysfunkcji w pełnieniu określonych ról społecznych. W potrzebach społecznych poszukuje się inspiracji dla nowych usług, produktów i funkcjonowania wielu instytucji. Wskazaniem dla bibliotekarzy i bibliotek publicznych powinno być przechodzenie od badania potrzeb informacyjnych do badania potrzeb społecznych, w szczególności w społecznościach lokalnych. Biblioteki publiczne powinny uczestniczyć w diagnozowaniu i monitorowaniu problemów i potrzeb społecznych środowisk, w których istnieją, gdyż jest to podstawą każdego działania służącego rozwiązywaniu problemów ludzi. Warto jednak zwrócić uwagę, że badania użytkowników nie muszą prowadzić do radykalnej innowacji.

„Założyciele Facebooka i Twittera, czyli serwisów które zrewolucjonizowały obecnie Internet nie zaczęli od badań z użytkownikami, po prostu wypróbowali swoje pomysły. iPod i iPhone nie powstały jako wynik badań etnograficznych, ani testów *usability*. Nie były też wcale efektami odkrycia nowej technologii (ekrany dotykowe istniały od lat), po prostu ich twórcy dostrzegli, że mogą zrobić lepiej, to co robili już inni. Zaprojektowali urządzenia, z których sami chcieliby korzystać”¹¹.

Kształtowanie biblioteki tylko według zwerbalizowanych potrzeb czytelników może prowadzić do znacznego zawężenia i zubożenia jej oferty, szczególnie gdy użyt-

⁹ M. Bednarz, *Polityka społeczna jako zaspokajanie istotnych potrzeb społecznych*. Kujawsko – Pomorska Szkoła Wyższa, Bydgoszcz 2008, s. 16.

¹⁰ M. Bednarz, *op. cit.*, s. 17.

¹¹ M. Lipiec, *O innowacji* [wpis na blogu: *user experience design*], <http://uxdesign.pl/o-innowacji/#ixzz4gnLWqQFI>, data dostępu 17.09.2017.

kownicy są mniej świadomi możliwości jakie daje ta instytucja oraz gdy ich potrzeby nie są jeszcze dostatecznie wykształcone (np. dzieci i młodzież). Zachodzi tu prawidłowość często spotykana w instytucjach dochodowych: nie tylko popyt kształtuje produkt i usługi, ale i odwrotnie – produkt i usługi wpływają na popyt¹². Dlatego też potrzeby społeczne w odniesieniu do biblioteki trzeba starać się kreować. Dobrym przykładem jest wykształcenie swego rodzaju mody na korzystanie z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, tzw. „buwing”. „Buwing” to styl życia, jak *clubbing*, to nie tylko ślęczenie nad książkami, lecz już cała kultura, która ma nawet swój *dress-code*. Ulubionym zajęciem buwingowca jest siedzenie na osławionych bibliotecznych schodach, rozmówki ze znajomymi i obowiązkowo Facebook. BUW spełnia wszystkie warunki przestrzeni przyjaznej człowiekowi, do której socjolog miasta prof. Bogdan Jałowiecki zalicza bezpieczeństwo, swobodę zachowań, wygodę i ład¹³.

Trzeba jednak jeszcze raz podkreślić, że to nie trendy i nie technologie tworzą scenariusze dla bibliotek, tylko ludzie. Powodzenie wszystkich realizowanych w bibliotece funkcji determinuje ucieleśniony w każdym pracowniku potencjał społeczny. Jego istotą są cechy i zdolności bibliotekarzy, decydujące o aktualnej oraz przyszłej zdolności bibliotek do realizacji wytyczonych celów. Jedynie nieustanne uczenie się pracowników zapewni rozwój bibliotekom. W instytucjach tych potrzebni są np. edukatorzy, innowatorzy, architekci przestrzeni informacyjnej, animatorzy kultury - ludzie o wysokich kompetencjach społecznych, aktywni, odważni i z wyobraźnią. Prowadzona przez nich biblioteka będzie z pewnością cennym źródłem inspiracji i kontaktów w skali lokalnej i globalnej. W dobie kreatywności i innowacji wysokie kompetencje społeczne bibliotekarzy są nie do przecenienia, a efektywne zarządzanie biblioteką stawia w centrum uwagi rozwój posiadanego przez nią potencjału społecznego¹⁴.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020¹⁵ znalazło się miejsce dla bibliotek, m.in. jako przestrzeni publicznych kształtujących i wpływających na jakość kapitału społecznego¹⁶. Wyakcentowano oczekiwanie pod adresem lokalnych

¹² M. Wojciechowska, *Wpływ otoczenia na zmiany w bibliotece*, „Studia Bibliologiczne” 2006 T. 16 Bibliotekarstwo wobec zagadnień zarządzania.

¹³ L. Łuniewska, *Buwing, czyli romans w bibliotece*, <http://www.polskatimes.pl/artykul/55388,buwing-czyli-romans-w-bibliotece,id,t.html>, data dostępu: 17.09.2017.

¹⁴ S. Adamiec, *Istota potencjału społecznego biblioteki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas” 2006 nr 1, s. 129-138; K. Materska, *op.cit.*

¹⁵ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020*. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 26 marca 2013. Załącznik do uchwały nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. (poz. 378), „Monitor Polski” 2013, poz. 378.

¹⁶ Dorota Moroń wyodrębnia trzy zasadnicze podejścia do kapitału społecznego: „twarde”, strukturalne – kładące nacisk na powiązania, role i sieci społeczne, za pomocą których przekazywane są

instytucji publicznych, takich jak biblioteki, szkoły, domy kultury czy obiekty sportowe w rozwijaniu i wzmacnianiu aktywności obywatelskiej i zwiększaniu udziału obywateli w życiu publicznym. Dokument stwierdza: „Instytucje te są naturalną i najbliższą obywatelom przestrzenią, w której mogą oni realizować działania na rzecz dobra wspólnego”¹⁷. Mogą także zapobiegać nadmiernym nierównościom społecznym i wykluczeniu. Łatwy dostęp do bibliotek publicznych redukuje barierę terytorialną, barierę kosztów, barierę wieku. W spokojnej i bezpiecznej przestrzeni biblioteki publicznej, z dala od tzw. „kultury pośpiechu”¹⁸ można też upatrywać funkcji terapeutycznej¹⁹. Obok „fascynacji nowymi technologiami informacyjnymi pojawiają się takie zjawiska jak cyfrowa abstynencja, detechnologizacja, celowe odłączanie się od wirtualnego świata. Z jednej strony, zwłaszcza wśród najmłodszej generacji konsumentów, występuje przymus bycia ciągle podłączonym do sieci (*plugged-in*), z drugiej natomiast pojawiają się symptomy znużenia światem nowych technologii i świadomego, okresowego (na weekend, na tydzień, w czasie wakacji) wylogowywania się z wirtualnej rzeczywistości (*plugging off*), by zregenerować się mentalnie, odetchnąć i odpocząć od szybkiego tempa cyfrowego życia”²⁰.

Coraz większa liczba bodźców oddziałujących na człowieka wywołuje potrzebę wyizolowania się od świata zewnętrznego i zaspokajania potrzeb w zaciszu domowego ogniska, lub właśnie w spokojnej przestrzeni biblioteki. Oferowanie przez bibliotekę swojej przestrzeni publicznej dla lokalnej społeczności sprzyja budowie relacji, kapitału społecznego. Jest to swoiste miejsce tworzenia wspólnot ludzi, których łączy

informacje i normy; „miękkie”, poznawcze – których istotą są wartości, zaufanie, normy, zasada wzajemności; „mieszane” – łączące obydwie grupy. – D. Moroń, *Kapitał społeczny – próba definicji* [w:] *Kapitał ludzki i społeczny, Wybrane problemy teorii i praktyki*, red. D. Moroń. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 30.

¹⁷ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego op.cit.*, s. 49.

¹⁸ Określenie Zygmunta Baumana, które oznacza brak czasu, kulturę „której brak ciągłości, linearności, a ważne są jedynie pewne „punkty”, wydarzenia. W „kulturze pośpiechu” ważne jest tylko to, co dzieje się „teraz”, nie można poświęcać czasu na rzeczy i tematy nieprzydatne, nie służące rozwojowi kariery, hamujące – zmniejszające tempo działania. A wnikanie w głąb obcej kultury może być czasami postrzegane jako taki właśnie balast, przeszkadzający w biegu naprzód, niepotrzebny, skoro ludzkość jest w stanie porozumiewać się na poziomie produktów globalnych i popularnych”. Podają za: M. Kisilowska, *Biblioteki w sieci, sieć w bibliotece*. Wydawnictwo SBP, Warszawa 2010, s. 118.

¹⁹ Prof. Manfred Spitzer, niemiecki psychiatra i neurobiolog, autor wielu prac naukowych i publikacji popularyzujących wiedzę na temat skutków nieokielzanej cyfryzacji wszystkich i wszystkiego, w swej książce *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie* udowadnia, że cyberlobby wywołuje cyberstres.

²⁰ *Zrozumieć duszę konsumenta. Rozmowa Bogdanem Mrozem profesorem w Zakładzie Badań Zachowań Konsumentów w SGH*. „Badania Marketingowe - Rocznik PTBRiO” [Polskiego Towarzystwa Badaczy Rynku i Opinii] 2015/16, http://www.ptbrio.pl/images/stories/Rocznik_2015/zrozumiec_dusze_konsumenta.pdf, data dostępu 17.09.2017.

pragnienie kontaktu z innymi ludźmi, z określoną refleksją intelektualną, pragnienie sięgania po wiedzę, budowania środowiska, w którym nie liczy się „mieć” a „być”. Sensem tych działań jest odnajdywanie osób, które w bibliotece nie chcą być konsumentami, nie chcą kupować, lecz chcą być świadomymi podmiotami społecznymi.

Maja Wojciechowska zwraca uwagę, że w orbicie zainteresowań bibliotek pojawia się zainteresowanie relacjami zachodzącymi pomiędzy czytelnikami, relacjami klient-klient²¹. W bibliotece spędzają oni wspólnie czas, przebywają w tym samym pomieszczeniu, wspólnie korzystają z książek i urządzeń (co stwarza okazję do rozmowy, wspólnie angażują się w przygotowanie różnych wydarzeń kulturalnych. W ten sposób nawiązują i podtrzymują indywidualne kontakty i relacje.

Należy zasygnalizować, że w sferze relacji niezmiernie ważną rolę pełnią wartości moralne, pozyskiwanie zaufania, ale także wywoływanie pozytywnych emocji. Biblioteka powinna funkcjonować z poszanowaniem przyjętych priorytetów. Jest to szczególnie ważne, gdy nie chcemy zastąpić relacji ludzkich sieciovymi, gdy osobisty kontakt stanowi dla nas wartość samą w sobie. Postęp społeczny związany jest z innowacyjnością. Innowacyjność, pojmowana przede wszystkim jako aktywne poszukiwanie możliwości wprowadzenia korzystnych zmian, może prowadzić do tzw. innowacji społecznych. Są one rezultatem zbiorowej podmiotowości, oznaczają jednocześnie zaakceptowanie dobrowolności współpracy i niepewności co do uzyskanych efektów. Ich celem jest maksymalizacja dobra wspólnego, społecznych korzyści i minimalizacja społecznych kosztów. Pojęcie innowacji społecznych wciąż się kształtuje. Z pewnością są to jednak nowe pomysły (produkty, usługi i modele), które spełniają potrzeby społeczne (skuteczniej od ich alternatyw) oraz prowadzą do rozwoju nowych kontaktów.

Aktualne trendy współkreowania przestrzeni obalają obecne w bibliotekarstwie podejście do działania w odpowiedzi na zgłaszane potrzeby informacyjne. Jest to zbieżne z modelem duńskich badaczy z Centre for Cultural Policy Studies, Royal School of Library and Information Science²², w którym zaakcentowano przede wszystkim możliwości, jakie biblioteka publiczna powinna stwarzać swym użytkownikom w zakresie eksperymentowania, odkrywania, uczestniczenia i tworzenia. Wizja biblioteki zawarta w tym modelu składa się z czterech nachodzących na siebie

²¹ M. Wojciechowska, *Rozwój zarządzania relacjami... op.cit.*

²⁰ O niedawna najwięcej uwagi poświęcano relacjom typu bibliotekarz – czytelnik, najistotniejszym w procesie świadczenia usług bibliotecznych.

²² H. Jochumsen, C. H. Rasmussen, D. Skot-Hansen, *Four room model*. [Na podstawie prezentacji podczas spotkania bibliotekarzy NextLibrary. Aarhus (Dania) 18-22 czerwca 2011].

przestrzeni: inspiracji (*inspiration space*), uczenia się (*learning space*), spotkania innych (*meeting space*) oraz twórczości i wyrażania siebie (*performative space*). Takie szerokie i dosyć idealistyczne widzenie bibliotek (jako niezwykle aktywnej przestrzeni zarówno w sensie fizycznym, jak i wirtualnym) ma wspierać środowisko bibliotekarskie w wykreowaniu i wyklarowaniu celów bibliotek w kontekście społeczeństwa wiedzy i doświadczenia (*knowledge and experience society*). Autorzy zwracają uwagę, że tendencje związane z globalizacją, odchodzeniem od tradycji i liberalizacją kultury sprawiają, że coraz częściej członkowie nowych zbiorowości i sieci pytają o to kim są, otwierają się na innych ludzi i społeczeństwo jako takie. Dlatego też w tym społecznym kontekście celem biblioteki staje się wspieranie poszukiwań własnej tożsamości wyrażających się eksperymentowaniem, aktywnym uczestnictwem w kulturze, upodmiotowieniem oraz innowacjami²³.

Z pewnością warto postawić pytanie: czy i jak biblioteka może inspirować powstawanie innowacji gwarantujących rozwój społeczny? Aby właściwie ocenić, czy innowacja jest zgodna z potrzebami człowieka, zbiorowości, należy zrozumieć efekty społecznego wpływu oraz określić, na ile są one spójne z celami i potrzebami danej społeczności. Oczywiście, kiedy mowa o celach, ważne jest kto i na jakim poziomie je wyznacza. Kluczowe w tym rozdziale pojęcie dopasowania do społecznych potrzeb uzmysławia, że tylko patrząc przez ich pryzmat, jesteśmy w stanie ocenić, czy przewidywany efekt będzie pozytywny, negatywny, czy może neutralny. Zrozumienie tego, która potrzeba jest nadrzędna w danym momencie nie jest jednak zadaniem łatwym.

REGULACJE SPOŁECZNEJ PRZESTRZENI BIBLIOTEK PUBLICZNYCH – WYBRANE ZAGADNIENIA

Powyżej starano się pokazać, że na przestrzeń społeczną bibliotek po części mają wpływ one same. Biblioteki (w tym publiczne) działają jednak w ramach ogólniejszych uregulowań społecznych, które wyznaczają im kierunki działań, najbardziej pożądane na różnych etapach rozwoju społecznego. Ustalenia te powinny wynikać ze zmieniającej się sytuacji społecznej.

Jadwiga Kołodziejska pisała w 2000 roku:

„Ich [bibliotek] funkcjonowanie zależy od aktualnej i dominującej idei państwa i form, w jakich ta idea jest wcielana w życie. Poziom ich nowoczesności warunkuje kondycja gospodarcza kraju, ilość środków, jakie mogą być wydatkowane z budżetów samorządowych i budżetu państwa. Ważna jest również przejrzystość aktów legislacyjnych

²³ K.Materska, *op.cit.*, s.24-25.

i konsekwencja w przestrzeganiu prawa. Na teraźniejsze i przyszłe działanie bibliotek mają także wpływ dominujące w społeczeństwie systemy wartości, w których mieści się m.in. szacunek dla wiedzy i nauki. Sprawność i efektywność tych placówek zależy też od tempa wprowadzania nowych technologii elektronicznych oraz gotowości bibliotekarzy do ich praktycznego stosowania”²⁴.

Ogólnie sformułowane oczekiwania społeczne pod adresem bibliotek znajdują swój wyraz w dokumentach tworzonych na szczeblach międzynarodowych, rządowych (krajowych) i samorządowych (lokalnych), a także profesjonalnych (bibliotekarskich). Szczupłość miejsca pozwala tu na zwrócenie uwagi jedynie na kilka wybranych zapisów.

Znane bibliotekarzom wytyczne IFLA/UNESCO do działalności bibliotek publicznych²⁵ uwzględniają warunki rozwoju cywilizacyjnego i technologicznego oraz specyfikę danego środowiska lokalnego. Podkreślono, że instytucje te mogą służyć lokalnym społecznościom w zaspokajaniu ich potrzeb informacyjnych, edukacyjnych i związanych z rozwojem osobistym (włączając rekreację i czas wolny). Oferując jednostkom dostęp do różnorodnej wiedzy, myśli i opinii, biblioteki wypełniają również ważną rolę w rozwoju i funkcjonowaniu społeczeństwa demokratycznego. *Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej*, przyjęty przez Konferencję Generalną UNESCO w październiku 2009 roku, uwzględnia kolejne społeczne przemiany, takie jak globalizację, wzrost migracji, szybsze sposoby porozumiewania się, łatwość przemieszczania się i inne czynniki, które sprzyjają różnorodności kulturowej (i językowej)²⁶ w wielu krajach, w których wcześniej nie występowała, bądź umacniają już istniejącą wielokulturowość. Biblioteka wielokulturowa w tak pojmowanej przestrzeni ma być drogą do dialogu w społeczeństwie wielokulturowym.

„Poszanowanie różnorodności kultur, tolerancja, dialog i współpraca, w klimacie zaufania i wzajemnego zrozumienia są jedną z najlepszych gwarancji międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. [...] W społeczeństwie globalnym każda jednostka powinna mieć możliwość korzystania z pełnej gamy usług bibliotecznych i informacyjnych”²⁷.

Wśród nowych powinności bibliotek publicznych wskazuje się przyjmowanie takiej polityki i strategicznego planu, które określają jej misję, cele, priorytety i usługi w powiązaniu z różnorodnością kulturową²⁸.

²⁴ J. Kołodziejska, *Lokalność i uniwersalność bibliotek*. Biblioteka Narodowa, Warszawa 2000, s. 11.

²⁵ *Działalność bibliotek publicznych. Wytyczne IFLA/UNESCO*, oprac. P. Gill, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2002.

²⁶ Na świecie istnieje ponad 6 tysięcy różnych języków.

²⁷ *Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej*, https://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multicultural_library_manifesto-pl.pdf, dostęp 17.09.2017.

²⁸ Zob. np. *Biblioteka Publiczna im. Zygmunta Jana Rumla w Dzielnicy Praga Południe m.st. War-*

American Library Association (ALA) w 2017 r. jeszcze szerzej ujmuje społeczny wpływ bibliotek publicznych, uwzględniając takie aspekty jak: budowanie i wzmacnianie silnych oraz tętniących życiem społeczności, łączenie ludzi i idei, rozwijanie tożsamości wspólnotowej, ubogacanie jej poprzez indywidualne uczenie się i rekreację, promowanie zdrowia, dostarczenie informacji publicznej, usługi dla nowych grup, podtrzymywanie demokracji²⁹. Wymienione szerokie podejście niewątpliwie związane jest z poziomem oczekiwań społeczeństwa amerykańskiego, w którym korzystanie z bibliotek publicznych ma długą i aktywną społecznie tradycję.

Jak już wspomniano wyżej, w polskiej Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020³⁰ wyakcentowano oczekiwanie pod adresem lokalnych instytucji publicznych, takich jak biblioteki, szkoły, domy kultury czy obiekty sportowe, co do rozwijania i wzmacniania aktywności obywatelskiej i zwiększania udziału obywateli w życiu publicznym, w tworzeniu przestrzeni publicznych kształtujących i wpływających na jakość kapitału społecznego³¹. Dokument stwierdza: „Instytucje te są naturalną i najbliższą obywatelom przestrzenią, w której mogą oni realizować działania na rzecz dobra wspólnego”³². W priorytecie 1.2 podkreślono wspieranie nieformalnej edukacji ukierunkowanej na kooperację, kreatywność i komunikację. Jednym z narzędzi realizacji tego działania stał się Wieloletni Program Rządowy Kultura+ prowadzony w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego³³. W priorytecie 4.3.1. jako społeczną potrzebę odczytać można wskazania co do koordynacji rozproszonych inicjatyw digitalizacyjnych, m.in. bibliotek, i tworzenie spójnego systemu przekazywania wiedzy i finansowania przedsięwzięć z tego zakresu. Sformułowana została także potrzeba budowania i wspierania nawyków korzystania z prasy opinio-twórczej jako źródła informacji, w szczególności w małych ośrodkach³⁴.

Jako przykład dokumentu regionalnego można podać małopolski „Program

szawy - Biblioteka wielokulturowa, http://www.bppragapd.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=143&Itemid=391, data dostępu: 17.09.2017.

²⁹ American Library Association, *Social impact*, <http://www.ala.org/tools/research/librariesmatter/taxonomy/term/59>, data dostępu: 17.09.2017.

³⁰ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego... op.cit.*, s. 54.

³¹ Elementami kapitału społecznego są m.in. zaufanie, troska o dobro wspólne, wartości i postawy, debata publiczna.

³² *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego... op.cit.*, s. 51.

³³ Zob. *Wieloletni Program Rządowy Kultura+*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2010, http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/inne_dok/WPR_KULTURA_projekt_20100318.pdf, data dostępu: 17.09.2017.

³⁴ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego... op.cit.*, s. 54, 63.

Strategiczny Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego”³⁵, gdzie w p. 5. „Priorytety i przedsięwzięcia strategiczne”, w ramach priorytetu 2. „Pobudzanie kreatywności oraz wzrost dostępu do oferty czasu wolnego” postuluje się przekształcenie modelu funkcjonowania domów kultury i bibliotek lokalnych w nowoczesne, mocno osadzone w kontekście lokalnym i społecznym, kształtujące postawy kreatywne centra dostępu do wiedzy i kultury oraz lokalne ośrodki życia społecznego.

Interesującą próbę stworzenia scenariuszy rozwoju bibliotek publicznych w Polsce, z wykorzystaniem metody foresightowej, zainicjowała w 2011 r. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego (FRSI) w ramach Programu Rozwoju Bibliotek. W projekcie ujednociono wizje zespołu ekspertów różnorodnych dziedzin dotyczące bibliotek, uzupełnione ankietami kilkudziesięciu bibliotekarek i bibliotekarzy oraz zastosowano metodę scenariuszową opartą na identyfikacji kluczowych trendów i czynników niepewności. „Cztery scenariusze różnią się stopniem zaangażowania państwa w kulturę oraz restrykcyjnością praw własności intelektualnej regulujących wymianę, kopiowanie czy szerzej – dostępność kultury”³⁶. Stworzono je na przecięciu dwóch osi: słabe państwo – silne państwo oraz silne – słabe egzekwowanie praw autorskich. W dużej części zależą one od typu dominującej kultury (np. kultura zależna, niezależna, sieciowa, mobilna, cyfrowa, kultura książki, analogowa, prywatna, publiczna). Scenariusze dobitnie pokazują zależność bibliotek od środowiska zewnętrznego.

Potwierdzeniem tej tezy jest także nałożenie obowiązku „organizatora” bibliotek publicznych na jednostki samorządu terytorialnego, które na skutek braków finansowych szukają możliwości cięć i oszczędności środków finansowych. Dlatego też bibliotekarze muszą udowodnić, że prowadzona przez nich placówka jest instytucją niezbędną dla lokalnego środowiska.

ZAKOŃCZENIE

Role bibliotek z pewnością uwarunkowane są przez określony kontekst cywilizacyjny. Jak piszą Jarosław Działek i Monika Murzyn-Kupisz, w rozwoju bibliotek

³⁵ *Program Strategiczny Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego*. Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 1436/15 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 22 października 2015 roku w sprawie przyjęcia Programu Strategicznego Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2015, <https://bip.malopolska.pl/umwm,a,1133964,uchwala-nr-143615-zarzadu-wojewodztwa-malopolskiego-z-dnia-22-pazdziernika-2015-r-w-sprawie-przyjeci.html>, data dostępu: 17.09.2017.

³⁶ A. Tarkowski, E. Bendyk, *Scenariusze przyszłości bibliotek*. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, Warszawa 2011, s.43.

„widoczne były strategie skoncentrowane na modernizacji technologicznej bibliotek – zakup sprzętu komputerowego, dostęp do Internetu – co umożliwiło wyrównanie szans cywilizacyjnych mieszkańców obszarów peryferyjnych i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu. W obliczu rosnącej dostępności Internetu, kolejnym etapem rozwoju bibliotek może być skoncentrowanie się na ich aktywniejszej roli w społecznościach lokalnych”³⁷. Przeprowadzone przez autorów badania w bibliotekach województwa małopolskiego pokazują jednak, że mimo podejmowania przez biblioteki działań wzmacniających tożsamość lokalną (lokalne księgozbiory, wystawy, archiwa tradycji, działalność informacyjna, współudział w organizacji imprez lokalnych) i tworzenie ważnego miejsca spędzania wolnego czasu przez dzieci i młodzież, a także, coraz częściej, przez osoby starsze, przed bibliotekami pozostaje jeszcze wiele wyzwań, np. zwiększenie oferty dla osób w wieku średnim, w szczególności dla rodzin z dziećmi; przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, poprawa dostępności dla osób niepełnosprawnych, podejmowanie aktywności w zakresie inkluzji społecznej marginalizowanych grup społecznych, np. bezrobotnych, osób ubogich, dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. W tym zakresie autorzy wskazują potrzebę szerszego wykorzystania możliwości wolontariatu, który w środowisku bibliotekarskim jest stosunkowo mało obecny.

Jak widać, społeczna przestrzeń wciąż pozostawia bibliotekom wiele możliwości jej lepszego zagospodarowania. Istnieje niebanalny potencjał pomysłów zmian do przeprowadzenia przez biblioteki. „Biblioteki mogą pełnić najróżniejsze role – więc trzeba sobie stawiać pytania o to, jak bardzo biblioteka może się zmienić – i nadal pozostać biblioteką”³⁸.

„W myśleniu o przyszłości istotną trudność sprawia nam to, że nie bardzo wiemy jak stawiać pytania, by uzyskiwać satysfakcjonujące odpowiedzi. I chociaż każda z prób prognozowania jest zaledwie przybliżeniem, pozwala nam rozważać rzeczy wcześniej niedostrzegalne, pozwala uruchamiać nowe tory myślenia”³⁹. Warto więc eksperymentować. W próbach radzenia sobie bibliotek z turbulentnym otoczeniem, wzmocnieniu uległa potrzeba wiedzy i działań menedżerskich, np. w zakresie zarządzania zmianą, nowych modeli współpracy, rzecznictwa (*advocacy*); *public relations* oraz działań społecznych – nie tylko by przyciągnąć do biblioteki nowych użytkowników i sprzymie-

³⁷ J. Działek J., M. Murzyn-Kupisz, *Rola bibliotek w budowaniu i wzmacnianiu zasobów kapitału społecznego w województwie małopolskim*, „Zarządzanie Biblioteką” 2014 nr 1 (6), s. 9-32.

³⁸ A. Tarkowski, *Biblioteka dobro wspólne* [w:] A. Tarkowski, E. Bendyk, *Scenariusze przyszłości bibliotek. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa informacyjnego*, Warszawa 2011, s. 4.

³⁹ K. Materska, *op.cit.*, s.23.

rzeńców, ale także podnosić jakość życia wspólnotowego.

Każdy z nas w jakimś sensie ponosi odpowiedzialność za kształt życia społecznego a odpowiedzialność szczególna spoczywa na wykształconych warstwach społecznych (do których należą m.in. elity polityczne i bibliotekarze). Bez względu na uwarunkowania, przyszłością ludzkiej cywilizacji jest promowanie refleksji intelektualnej, a więc inspirowanie i promowanie nowych funkcjonalności bibliotek publicznych i ich trwanie, leżą w interesie nas wszystkich.

BIBLIOGRAFIA

- Adamiec S., *Istota potencjału społecznego biblioteki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas” 2006 nr 1, s. 129-138.
- American Library Association, *Social impact*, <http://www.ala.org/tools/research/librariesmatter/taxonomy/term/59>, data dostępu: 17.09.2017.
- Antonowicz D., *Między siłą globalnych procesów a lokalną tradycją: Polskie szkolnictwo wyższe w dobie przemian*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
- Bednarz M., *Polityka społeczna jako zaspokajanie istotnych potrzeb społecznych*. Kujawsko – Pomorska Szkoła Wyższa, Bydgoszcz 2008, s. 16.
- Biblioteka Publiczna im. Zygmunta Jana Rumla w Dzielnicy Praga Południe m.st. Warszawy - Biblioteka wielokulturowa*, http://www.bppragapd.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=143&Itemid=391, data dostępu: 17.09.2017.
- Działalność bibliotek publicznych. Wytyczne IFLA/UNESCO*, oprac. P. Gill. Wydawnictwo SBP, Warszawa 2002.
- Działek J., Murzyn-Kupisz M., *Rola bibliotek w budowaniu i wzmacnianiu zasobów kapitału społecznego w województwie małopolskim*, „Zarządzanie Biblioteką” 2014 nr 1 (6), s. 9-32.
- Jochumsen H., Rasmussen C. H., Skot-Hansen D., *Four room model*. [Na podstawie prezentacji podczas spotkania bibliotekarzy NextLibrary. Aarhus (Dania) 18-22 czerwca 2011].
- Kisilowska M., *Biblioteki w sieci, sieć w bibliotece*. Wydawnictwo SBP, Warszawa 2010.
- Kołodziejaska J., *Lokalność i uniwersalność bibliotek*. Biblioteka Narodowa, Warszawa 2000.

- Kowalska M., *Crowdsourcing internetowy – pozytywny wymiar partycypacji społecznej. Konteksty – Istota – Uwarunkowania*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2015.
- Lessig, L. *Wolna kultura*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005.
- Lipiec M., *O innowacji* [wpis na blogu: user experience design opublikowany 17.06.2012], <http://uxdesign.pl/o-innowacji/#ixzz4gnLWqQFl>, data dostępu: 17.09.2017.
- Łuniewska L., *Buwing, czyli romans w bibliotece*, [aktualizacja 19.10.2010], <http://www.polskatimes.pl/artukul/55388,buwing-czyli-romans-w-bibliotece,id,t.html>, data dostępu: 17.09.2017.
- Manifest UNESCO/IFLA o bibliotece wielokulturowej*, Paryż 2009, https://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multi-cultural_library_manifesto-pl.pdf, data dostępu: 17.09.2017.
- Materska K., *Biblioteki – nowe konteksty instytucji i zawodu* [w:] *Bibliotekarze bez bibliotek, czyli bibliotekarstwo uczestniczące. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa*, red. J. Kudrawiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 2012, s. 13-27.
- Moroń D., *Kapitał społeczny – próba definicji* [w:] *Kapitał ludzki i społeczny, Wybrane problemy teorii i praktyki*, red. D. Moroń, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Program Strategiczny Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego. Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 1436/15 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 22 października 2015 roku w sprawie przyjęcia Programu Strategicznego Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, <https://bip.malopolska.pl/umwm,a,1133964,uchwala-nr-143615-zarzadu-wojewodztwa-malopolskiego-z-dnia-22-pazdziernika-2015-r-w-sprawie-przyjeci.html>, data dostępu: 17.09.2017.
- Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Spitzer M., *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*. Wydawnictwo Dobra Literatura - Grupa Wydawnicza Literatura Inspiruje, Słupsk 2016.
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2011-2020*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 26 marca 2013. Załącznik do uchwały nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. (poz. 378), „Monitor Polski” 2013 poz. 378.
- Tarkowski A., Bendyk E., *Scenariusze przyszłości bibliotek*, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, Warszawa 2011.

Wieloletni Program Rządowy Kultura+, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2010, http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/inne_dok/WPR_KULTURA_projekt_20100318.pdf, dostęp 17.09.2017., http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/inne_dok/WPR_KULTURA_projekt_20100318.pdf, data dostępu: 17.09.2017.

Wojciechowska M., *Rozwój zarządzania relacjami w bibliotekach i ich otoczeniu* [w:] *Stare i nowe w bibliotece: współpraca czy konkurencja. Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Materiały konferencyjne*, red. M. Wrocławska, J. Jerzyk-Wojtecka, Łódź 2010.

Wojciechowska M., *Wpływ otoczenia na zmiany w bibliotece*, „Studia Bibliologiczne” 2006 T. 16: *Bibliotekarstwo wobec zagadnień zarządzania*.

Zajac M., *Książka konwergencyjna?*, <http://zajeczanora.blogspot.com/2007/10/ksika-konwergencyjna.html>, data dostępu: 17.09.2017.

Zrozumieć duszę konsumenta. Rozmowa Bogdanem Mrozem profesorem w Zakładzie Badań Zachowań Konsumentów w SGH, „Badania Marketingowe – Rocznik PTBRiO” [Polskiego Towarzystwa Badaczy Rynku i Opinii] 2015/16, http://www.ptbrio.pl/images/stories/Rocznik_2015/zrozumiec_dusze_konsumenta.pdf, data dostępu: 17.09.2017.

dr hab. Katarzyna Materska, profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, dyrektor Biblioteki Głównej tegoż uniwersytetu; pracownik naukowy, nauczyciel akademicki (w latach 1988-2014 na Uniwersytecie Warszawskim), w okresie 2008 – 2011 wicedyrektor Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego; badaczka problemów informacji i wiedzy w organizacjach różnego typu, autorka kilkudziesięciu artykułów i kilku książek z zakresu szeroko pojętego zarządzania informacją i wiedzą (m.in. *Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy*. Warszawa 2007; *Jak szukać w oceanie informacji. Poradnik dla przedsiębiorców*. Warszawa 2013).

